

azzal, hogyan értelmezte az — ellenzéki lét eredményezte — információhiányban szenvedő pártvezér a bel- és a külpolitikai eseményeket.

Az 1944-es német megszállás utáni helyzet újból igazolta, hogy Szálasi pártját a németek nem tekintik partnernek. Ez logikus következménye volt az elmúlt évek eseményeinek, amelyeket Szálasi nem kívánt reálisan értékelni. A Sztójay-kormány összetételét így úgy kommentálta, hogy azt „ál-nemzetiszocialisták” alkotják (122). A mellőzöttség ellenére Szálásinak lehetősége nyílt április és június között Edmund Veessenmayerrel, a teljhatalmú birodalmi helytartóval, Horthy Miklóssal és Sztójay Döme miniszterelnökkel is tárgyalni, azonban nem került közelebb a hatalom megszerzéséhez. Azért sem, mert kiválasztottság-tudata miatt eleve nem akart másokkal együttműködni. Május 3-án, amikor a kormányzóval tárgyalt, nem tudta az államfőt meggyőzni a saját igazáról. Szálasi a beszélgetés előtt meg volt győződve arról, hogy ez sikerülni fog neki, így megnyílik az út a kormányra kerüléshez. Erre még nem került sor, bár Szálasi több alkalommal is úgy értékelte az éppen aktuális helyzetet (Paksa részletesen elemzi a belpolitikai eseményeket, kitér a hadi helyzetre, a nemzetközi politika meghatározó történéseire), hogy nem kell már sokat várnia. Szeptember végétől — miután a megszállók a Horthy-féle vezetéssel érdemben már nem tudtak együttműködni — ez csak idő kérdése volt: miután senki másra nem tudtak támaszkodni a németek, így Szálasi Ferenc lett az ország vezetője. Pozíciójára úgy tekintett, mintha egy teljesen szuverén állam élén állna, ami számos más tényező mellett a realitásérzék teljes hiányára mutat rá. 1944. október 15-e előtt ez még csak a pártja helyzetére hatott ki, azt követően viszont már a magyar társadalomra, Magyarországra is.

Szálasi Ferenc tehát, amit a szerző meggyőzően be is mutat könyvében, úgy szerezte meg az országos politikai hatalmat, hogy érdemi politikai eredményekkel egyáltalán nem rendelkezett. Bár pontos adatokat nem ismerünk, de akkor volt Szálasi (és a pártja) a legnépszerűbb, amikor bőrtönben ült. Az 1944. október 15-e és 1945. május 1-e közötti időszakot bemutató Hadihungarizmus című fejezet részletesen áttekintette az ország egyre kisebb területét irányító hungarista állam működését és intézkedéseit. Ennek során is számos esetben kitűnik, hogy Szálasi, aki már nem a pártja, hanem a magyar állam élén állt, mennyire nem volt kapcsolatban a valósággal. Ezzel kapcsolatban elsősorban a végső győzelembe vetett hite említhető. A második világháború után a vereséget csak átmenetinek tekintette, továbbra is hitt abban, hogy eszméi győzni fognak, azaz a háborús pusztítás és az ezzel járó szenvedés sem zökkentette ki meggyőződéséből. Történelmi szerepével és felelősségével sem tudott szembe nézni. Interjúkból, naplóbejegyzésekből és a per alatt elmondottakból is megtudható, több más kérdés mellett, amelyekre a szerző teljességre törekedve kitér, hogy Szálasi élete végén is kiválasztottnak tekintette magát.

Turbucz Dávid

BÚVÓPATAKOK – A JOBBOLDAL ÉS AZ ÁLLAMBIZTONSÁG, 1945–1989

Szerk.: Ungváry Krisztián

1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, Budapest, 2013, 398 o.

A recensens két könyve is a Jaffa Kiadónál jelent meg, emellett sorozatszerkesztőként is részt vesz a kiadó történelmi témájú kötetek kiadásában. Jelen mű szerkesztésében, kiadásában azonban semmilyen módon nem játszott szerepet.

A hagyományos könyvkiadói alapállás szerint a tanulmánykötetek — tisztelet a kivételnek — nem kecsegtetnek óriási piaci sikerrel, kiadásuk csak biztos finanszírozás, rendkívüli húzónevek esetén éri meg anyagilag. Ungváry Krisztián szerkesztőként és szerzőként is megfelel az utóbbi feltételnek. 1997-ben megjelent első kötete, a *Budapest ostroma* óta stabilan jelen van a nyilvánosságban, széles közönség ismeri és vásárolja munkáit (példa erre első könyvének sokszori újrakiadása) és az évek során az állami szintre emelt két háború közötti antiszemitizmus, kirekesztő politikák, illetve az 1945 utáni állambiztonság témájának egyik legfontosabb szerzőjévé vált. Nyilatkozatai, cikkei révén folyamatosan jelen van a nyilvánosságban. Állításait szabatos mondatokban, jól konstruált cikkekben tudja megvédeni, ezért gyakori szereplője különböző, akadémiai és nem-akadémiai rendezvényeknek. Mégis, az általa szerkesztett, *Búvópatakok* című kötet megcáfolni látszik a sztereotípiákat: a Kádár-korszakkal foglalkozó könyvek között stabilan

az első tízben van a legnagyobb magyar könyvkereskedő portál eladási listáján, a 2013-ban megjelent könyvek közül a harmadik, a tanulmánykötetek között pedig magasan vezet.

A mostani kötet egy nagyobb, 2011-ben indított projekt része, amelynek keretében az 1956-os Intézet a mai magyar jobboldal forrásvidékét igyekszik feltárni. Rainer M. János, az Intézet igazgatója programadó írásában a következő kutatási irányokat jelölte meg:

- a jobboldali gondolkodás reprezentánsainak sorsa a szovjet típusú rendszer időszakában,
- milyen lappangó vagy rejtőzködő diskurzusokban maradt fent a különféle jobboldali politikai gondolkodások folytonossága,
- volt-e kísérletek a magyar politikai hagyomány korszerűsítésére,
- hogyan viszonyult a hagyományhoz a sztálinista és posztstálinista magyar elit, illetve később a nyolcvanas évek demokratikus ellenzéke,
- és a gondolkör vajon hogyan jelent meg a rendszerváltás folyamatában? [Rainer M. János: A magyar jobboldal és a szovjet típusú rendszer – közelítések és hipotézisek. In: Uő. (szerk.): *Búvópatakok – a feltárás*. (Az 1956-os Intézet évkönyve 2011–2012. XVIII.) Budapest, 2012, OSZK-1956-os Intézet Alapítvány, 13.]

Ennek a közös reflexiónak eredménye az idézett *A feltárás* mellett a *Széttekintés* alcímű 2013-as intézeti évkönyv, és az Ungváry Krisztián által szerkesztett kötet. A kutatási tervből személy szerint a jelen munka mellett az egyik legizgalmasabbnak Rainer M. János „Századosok” munkacímű kutatását tartom, amely a Ludovika egy teljes évfolyamának életútját vizsgálja a prozopográfia és a társadalomtörténet módszereivel. (A magyar társadalomtudomány metaforakincsének alaprétegeit mutatja, hogy *Búvópatakok* címmel Kamarás István szociológus jelentett meg érzékeny és informatív kötetet 1992-ben, melyben az imrevárosi illegális katolikus mozgalmak történetét mutatta be az ötvenes-hatvanas években, elsősorban interjúk és a fennmaradt csekély iratanyag alapján. Épp az ő megközelítése az, amelyet hiányolok egynémely tanulmány problémafelvetéséből, de erről mindjárt.)

A kötet nem előzmény nélküli, néhány évvel ezelőtt Romsics Ignác szerkesztésében jelent meg *A magyar jobboldali hagyomány* című kötet, amelybe Ungváry Krisztián is írt ezen hagyomány imrédysta változatáról. A Romsics Ignác szerkesztette és intenzív műhelyviták közepette készült mű azonban 1948-nál lezárta mondanivalóját: Nicolas Bauquet mindszentyzmusról szóló tanulmánya tett pontot a történeti ív végére. Az Ungváry Krisztián által szerkesztett kötet ennél a pillanatnál veszi fel a fonalat. Előszavában a szerkesztő maga is ad öt pontos definíciót a könyv témájának („jobboldaliság”) meghatározására: 1. akiket a Kádár-rendszer így definiált, 2. akik magukat jobboldalinak tartották, 3. akik személyükben köthetők voltak az 1945 előtti jobboldalhoz, 4. akik a korszak nyugat-európai jobboldaliságát tartották etalonnak, és 5. akiket a mai Magyarországon jobboldalinak szokás tekinteni. Ungváry jelzi, hogy a kötetben elsősorban az első definíció mentén indult el szerzőtársaival, de a 2. és 3. pont definícióit is figyelembe veszi. Bár a közelmúlt történetpolitikai vitáinak fényében éppenséggel vitatható lenne, hogy történeti elemzésben egy jelenségre az adott rendszer által aggatott definíciót használjuk, de a 4. és 5. pont viszonylagos háttérbe szorítottsága érthető: az egyik kategória elég nehezen kutatható az adott forrásbázis alapján, a másik pedig könnyen a direkt politizálás vádját vonná a szerzőkre. Ugyanakkor a szerkesztő rögtön a bevezető tanulmányban (*Társadalmi ellenállás a Kádár-rendszerben és az állambiztonság „jobboldali” ellenségei*) kivonja a népieket az 1. pont érvénye alól, annak ellenére, hogy az állambiztonság a „nacionalizmus elleni harcot” jobboldali jelenségként kezelte. Érzésem szerint az erre adott indoklás (a romániai magyarság elnyomása ellen a demokratikus ellenzék is tiltakozott és a nacionalizmus nem feltétlenül jobboldali attribútum) nem feltétlenül meggyőző. Korábbi munkáiból is kiszűrhető álláspont, hogy Ungváry a népieket — legjobb esetben is — a pártállam társutasainak tartja, annak ellenére, hogy a velük foglalkozó állambiztonsági iratanyag a legkiterjedtebbek közé tartozik, és a mozgalom szereplői alkalmanként a börtönbüntetést sem kerülték el. Az érvelést tovább gyengíti, hogy miközben a kispártos politikusokat is besorolja a társutasok közé (17.), az ő szereplésükkel és a rájuk fordított állambiztonsági figyelemmel két tanulmány is foglalkozik a kötetben. Miközben ha pusztán a programokat vesszük, a koalíciós idők pártjai — kevés kivételtől eltekintve — valójában mind baloldali-etatista változásokat hirdettek: földosztást, államosítást, központosítást, a szociális védőháló kiterjesztését, állami gondoskodást. Más kérdés, hogy erről miként vélekedtek választóik, és még messzebb vezetne, ha ezeket a követeléseket be akarnánk ágyazni egy közép-európai jobboldaliság-történetbe. A recensens dilemmáit rövidre fogva: ha Dobi István és Bognár József igen, akkor Püski Sándor vagy Bodor György miért nem?

A címet elnézve, azért vannak kérdések, amelyeket illő feltenni a kötet kapcsán (és ez tényleg inkább morfondírozás, mint köztözködés): valóban létezett Magyarországon jobboldal 1948 és 1989 között? Vagy csak jobboldali múlttal, nézetekkel rendelkező egyének voltak, mindenféle hierarchia, szervezeti háttér vagy szellemi háttér nélkül? Vannak-e műhelyek, pártok, folyóiratok, szervezetek? Nem kellett volna-e figyelembe venni a könyv szerkesztésekor a népiek színes és fragmentált világát, vagy külön tanulmányban a Horthy-korszak elitjének (vagy az elit egy csoportjának) 1945–1948 utáni sorsát? Vagy azt a fajta életmód-jobbboldaliságot, ami nem feltétlenül politikai tartalmú beszélgetésekben, tervezetéseket öltött alakot, hanem illegális ifjúsági mozgalmakban, asztaltársaságokban, a volt egyházi iskolák vagy elszakított területekről érkezetek összefüggéseiben. Utalásai, jegyzetei mutatják, hogy Ungváry Krisztián érzi és ismeri ezt a világot. És egy erdélyi asztaltársaság bomlasztásának állambiztonsági mechanizmusa bizonyos értelemben van ugyanolyan tanulságos, mint egy volt megyei kispap vezető hatósági végzésének története. Épp a „szabadság kis köreinek” ismerete okán meglepő Ungváry értetlensége, amikor azzal a jelenséggel találkozik, hogy az egyetemi KISZ-szervezetekben vagy az állami igazgatás egyes szintjein hogyan jelennek meg a hajdani keresztény középosztály képviselői, sőt iskolázottságuk mennyivel meghaladja az átlagot, annak ellenére, hogy értelmiségi reprodukciójukat az államhatalom gátolni igyekezett (23., 70). Jóllehet ezen életstratégiák szociológiai szempontú elemzését már elvégezte egy korábbi kutatás, amelynek eredményeire Rainer M. János is hivatkozott programadó tanulmányában. (Utasi Ágnes–A. Gergely András–Becskeházi Attila: *Kisvárosi elit*. Budapest, 1996, MTA PTI. Vö. még Gáti Tibor–Horváth Ágota: A háború előtti kisvárosi középosztály utótörténete. *Szociológiai Szemle*, 1992. 1. sz. 90–91.) A kutatásból írott kis kötet bemutatta, hogy a származás szerinti megkülönböztetés részleges eltörlése után, kihasználva esetenként a nyelvtudásbeli előnyöket, a külföldi rokonokat, a csoport tagjai hogyan orientáltak újra személyes választásaikat; tették át a hangsúlyt az iskoláztatásban a kevésbé ellenőrzött műszaki és természettudományi területekre. A hatvanas évek végére helyzetüket stabilizálták a konszolidáló Kádár-rendszer társadalmában. Mivel azonban a Búvópatakok-projekt nem zárult le, bízhatunk abban, hogy kezdeményezőiben lesz késztetés a politikatörténeten túlmutató társadalmi mozgások felmutatására is.

Bevezetőjében a kötet szerkesztője öröndetes módszertani szkepszisről tesz tanúságot, amikor jelzi, melyek az állambiztonsági iratok felhasználhatóságának határai. Ungváry Krisztián első tanulmánya (*Társadalmi ellenállás a Kádár-rendszerben és az állambiztonság „jobboldali” ellenségei*) jól tagolt alfejezetekben mutatja be a „jobboldali elemek” elleni küzdelem állambiztonsági adatait. És ügyesen kerül el az állambiztonsági megtorlások történetével foglalkozó dolgozatok gyakori hibáját, amelynek révén a szerzők összekeverik az esettanulmányt és az egyszerű sztorizgatást. Egyes dossziék tartalmának felmondása nem helyettesíti az elemzést és a szélesebb tanulságok levonását. Ungváry rámutat, hogy miközben a politikai eljárásokban az 1945 előtti aktorok száma és aránya folyamatosan csökkent, ez nem járt együtt az állambiztonsági figyelem lazulásával: a hatvanas évek közepén az állambiztonsági nyilvántartottak többsége még mindig „horthysta erőszakszervezethez való tartozás” miatt állt a politikai rendőrség érdeklődésének fókuszában. A nyolcvanas években a Napi Operatív Információs Jelentések híradásai között a „belső ellenség tevékenysége” (amely azonban természeténél fogva nem csak jobboldali lehetett) még mindig a leggyakoribb információcsokor volt, megelőzve az ellenséges hírszerzést, bizonyos években az állam- és szolgálati titoksértést is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a „nemzeti radikális” (azaz népi) ellenség ugyanolyan súllyal szerepelt ezekben a jelentésekben, mint az állambiztonsági terminussal „polgári radikálisnak” nevezett demokratikus ellenzék, ami egy újabb érv szorosabb vizsgálatuk mellett. Tanulmányában Ungváry a továbbiakban tipizálja a „jobbboldaliságra” kidolgozott állambiztonsági válaszokat, az objektumdossziék fajtáit, valóságos leltárt ad az ezekkel kapcsolatos nyomozásokból, egyes esetekre külön is kitérve. Tanulmánya végén a szerző-szerkesztő arra a következtetésre jut, hogy a valódi jobboldalra „gátlóan hatott a konjunktúra hiánya” és nem maradt számára hordozó közeg.

A kötet további részében két, csaknem száz oldal összterjedelmű tanulmány foglalkozik a kispapok nyolcvanas évekig tartó állambiztonsági megfigyelésével (Ungváry Krisztián és Molnár János munkái). Tabajdi Gábor a Demokrata Néppárt egykori tagjainak és politikusaiknak rendőrségi „feldolgozását” nyújtja (*Kereszténydemokraták a politikai rendőrség célkeresztjében*) és a kötet egyik legjobb tanulmányában mutatja be Matheovits Ferenc nemzetgyűlési képviselő, pécsi jogász pályáján keresztül azt, hogy milyen lehetősége maradt a közéleti szerepre a Kádár-korszak puhábbnak tekintett viszonyai között. (Nem sok.) Dolgozata merőben túlmutat a sablonos életpá-

lya-felvázoláson, és egyúttal továbbfűzi Bauquet Mindszenty-értelmezését. Tabajdi két tanulmánya arra is rámutat, hogy a bíboros elzárkózása a Demokrata Néppárt támogatásától mennyire megnehezítette a politikai katolicizmus képviselőinek közéleti tevékenységét és hosszabb távon az ilyen típusú politizálás kibontakozását Magyarországon. Keresztes Sándornak, a rendszerváltás utáni KDNP elnökének tragédiája is felsejlik a sorokban, akit három egymást követő rezsim is üldözött, megfélemlített és manipulált 1945 és 1990 között, és háromszor kezdett neki pártja újjáépítésének ebben az időszakban. Tabajdi elemzéséből sejthető, hogy a kereszténydemokrata emigráció állambiztonsági „kezelésével”, bomlasztásával kapcsolatban még bőven van feltárnivaló, az általa írt, jól strukturált fejezet egyfajta étvágygerjesztő.

Ungváry Krisztián kiscgazdákrol szóló írása (*Kiscgazdapárti politikuskok és az állambiztonság*) nagyívű freskó a hatalmon kívül és belül lévő kiscgazdák viszonyairól az 1956-ot követő másfél évtizedben. A terveket, a frakcióharcokat és a gyarapodó ügynökhálózatot figyelve (Ungváry becslése szerint a hatvanas évek közepén az időszakban csaknem 70 hálózati személy dolgozott a „kiscgazda vonalra”), a kései szemléző nehezen szabadul attól a képzettől, hogy a kormányzat finom manipulációt és durva megfélemlítést egyaránt alkalmazó technikáival szemben a hajdani kiscgazdák teljesen védtelenek voltak, mármint azok, akik nem döntöttek a behódolás mellett. Miközben nehéz a szimpátiát megtagadni a meggyötört, megfélemlített és beteg Kovács Bélától, vagy a mindvégig gerincesen viselkedő B. Szabó Istvántól, látható, hogy a volt politikuskok többségének sem lehetősége, de sokszor sajnos sem tartása, sem elegendő intellektusa nem volt ahhoz, hogy artikulálni tudja a kiscgazda politika folyamatosságát. Működésükben ugyanakkor az a figyelemre méltó, hogy az állampárt által megtartott és/vagy felemelt hajdani kiscgazdák (Bognár József, Dobi István, Ortutay Gyula, Barcs Sándor, Pesta László és társaik), milyen fesztelenül érintkeztek a hosszabb-rövidebb ideig börtönbüntetést, internálást is elszenvedő valamikor párttársaikkal, és a feszültségek dacára a „hálózat” hogyan igyekezett segíteni reintegrálni azokat, aki a rendszeren kívülre kerültek vagy a megélhetésük veszélybe került. Ungváry Krisztián summázata pesszimistán hangzik: a belügyminisztérium tönkrevverte a hajdani kiscgazdák köreit, akiknek a hetvenes évekig jóval nagyobb esélyük volt hatósági vegzálásra, mint a későbbi demokratikus ellenzék tagjainak. Több megtorlási hullámmal kellett szembesülniük 1947–1948 után, és vezetőik ambivalens magatartása sem könnyítette meg helyzetüket. A parasztpártot leszámítva, „az 1945 utáni koalíciós pártok között nem akadt még egy, (...) amely ennyire közel került a Kádár-rendszerhez” – értékeli Ungváry, és bár ítélete kegyetlenül hangzik, megtalálja a módját annak, hogy magyarázza és érthetővé tegye ezt a közelséget.

Molnár János tanulmánya, amellett, hogy remekül dokumentált lenyomata az egykori kiscgazdák hetvenes-nyolcvanas évekbeli nyüzsgésének, jó színpadi érzékkel állítja olvasója elé a történet egyes epizódjait, például a Hársfa utcai bögrecsárdát és látogatóit. Itt a volt kiscgazdák Simonyi Sándor egykori FKGP-pótképviseelő fászpincéjében jöttek össze és egy pohár mellett politikai tartalmú beszélgetéseket folytattak, jobbára egy Molnár Ferenc- vagy Lengyel Menyhért-darabba való dramaturgia mentén. Ugyanis nemcsak a pince tulajdonosa, és a mindenki által ügynökmúlta gyanúsított Fillér László volt FKGP-képviseelő hálózati ember, hanem a lehangosabbban ügynököző Pártay Tivadar is – jóllehet ebben az időszakban már kizárták a hálózatból. Az ő pályája amúgy is megérne egy misét: Molnár és Ungváry tanulmánya szándékolt/szándékolatlan portré is egy nyugtalan személyiségről, akinek 1990 utáni működése is a köztörténelem része. A Györgyi Lajos nyugdíjas kertész, volt nemzetgyűlési képviselő körében, Nagy Ferenc volt miniszterelnök tervezett hazatérése kapcsán indított, „Gazda” fedőnevű bizalmas nyomozás pedig már a rendszerváltás utánra vezet. A szereplők között felbukkan a demokratikus parlament volt FKGP-párti alelnöke, mint hálózati személy és az 1990 után szintén aktív Mizsei Béla – igaz, ő a megfigyelték között; valamint azok a történészek, akik a kiscgazdapárt történetével foglalkoznak: őket az egykori politikuskok meg kívánják őket nyerni saját ügyüknek. E nyomozások megismerése után válik érthetővé, hogy a kiscgazdapárt rendszerváltás utáni alászállása nem Torgyán Józseffel kezdődött. Az állambiztonság mélyen beágyazódott az 1988–1989-ben újjászerveződött pártba, ahol egymás mellett ült egykori megfigyelő és megfigyelt. Vagy olyan abszurd helyzetek fordulhattak elő, hogy egy pártszakadással fenyegető vitában a volt állambiztonsági informátor közvetített – két szintén érintett párttársa között.

Szécsényi András és Kerepeszki Róbert tanulmányai (*Turulisták és rongyos gárdisták a második világháború utáni Magyarországon*, illetve a jobboldalinak minősített egyetemi szervezkedésekről szóló) már nem pártkeretekben vizsgálják a jobboldali szereplőket. Szécsényi tanulmányában mintegy húsz akta alapján vizsgálja a (szélső)jobboldali egyetemi diákszövetség és a

jobbára szélsőjobboldaliakból toborzott paramilitáris szervezet tagjainak 1945 utáni sorsát. Első látásra a két szervezetnek nem feltétlenül van köze egymáshoz, de Szécsényi elemzése nagyon jól bemutatja, hogy személyi és (főleg) eszmei átfedések bőven léteztek. Zsabka Kálmán, színész, filmrendező, producer életútja sűríti magában a két kör nézeteit és ellentmondásait. Zsabka szélsőséges nacionalizmusa, antiszemitizmusa németgyűlölettel is párosult, ami 1944-ben, KISKA-századparancsnokként az embermentésig vitte. 1945 utáni ténykedése viszont olyan, mintha egy Berkesi András-regény szüzséjéül szolgálna – még az is lehet, hogy szolgált is. Zsabka nemcsak összejöveteleket szervezett eszmetársainak, hanem csoportjával fegyvert gyűjtött, felvette a kapcsolatot a Spanyolországba menekült Héjjas Ivánnal, memorandumot szerkesztett az amerikai követség részére, amelyben fegyveres beavatkozást követelt. Hatalomátvételük esetére ismét felállították volna a Nemzeti Számonkérő Széket, amelynek feladata lett volna, hogy azonnal likvidálják a baloldali képviselőket, a kommunistákat és a „hazaárulókat”. Zsidóellenes kirohanásokban bővelkedő irataikban felbukkan a „2 milliós zsidó bevándorlás” mítosza is, az „új zsidó honfoglalás”, ami a magyar szélsőjobboldalon örökös slágertémának számít azóta is. 1948-ban a szervezkedést felgöngyöltette a rendőrség, a résztvevők perében több halálos ítélet is született – bár a népbíróság inkább a résztvevők 1945 előtt elkövetett bűneire (a rongyosgárdisták által elkövetett rablásokra és gyilkosságokra) koncentrált. Zsabka maga érthetetlen okokból kimaradt a perből és folyamatos halálfélelemben élte át az ötvenes éveket, anélkül azonban, hogy nézetein vagy dühkitörés-szerű nyilvános véleménykifejtésein változtatott volna. Az egyes tanulmányok kohézióját erősítette volna, ha a Szécsényi által 1962-ben lezárt történet átvezet Lénárt András tanulmányához. Tőle tudható, hogy a volt rongyosgárdistát 1965-ben felkereste az állambiztonság és információkat kívántak szerezni tőle. Szécsényi András alaposan dokumentált tanulmánya a továbbiakban inkább portrékat villant fel, ami arra is utal, hogy szervezetszerűen ezek az eszmék még asztaltársaság-szinten sem maradtak fent a kommunizmus Magyarországon. Az esettanulmányok az „ahány ház, annyi szokás” aranyigazságát erősítik.

Kerepeszki Róbert tanulmánya a debreceni egyetem életéből kiindulva tekinti át a diák-szervezkedések és állambiztonsági akciók típusait. Meglepő, hogy e csoportok szervezkedésében a hagyományos és egyenesen a két háború közti időszakra mutató anitkommunizmus, revizionizmus és esetenként antiszemitizmus mellett nagyon hamar felbukkannak olyan, a korra reflektáló intellektuális tevékenységek, mint például Orwell *Állatfarm*-jának illegális magyarra fordítása és egyetemi terjesztése. Kerepeszki részletesen ismertetett esettanulmányon, a szegedi „Turul Gárda” felgöngyölítésén keresztül mutatja be egy ilyen tipikus felsőoktatási szervezkedés sorsát, amelyekből még 1956 után is szép számmal akadt: harminc ilyenről volt ekkoriban tudomása az állambiztonságnak és körülbelül húsz szervezkedés esetében sikerült beépülniük. E szervezetek nézetei és céljai sokszor voltak irracionálisak, túlzók – de ez nehezen is lehetett másként a korszak lefojtott és zárt közegében.

Lénárt András és Paksa Rudolf mintaszerűen felépített tanulmányában („*Kisnyilasok*” a *BM aktáiban*), a nyilaskeresztes elittel való leszámolás, a jogi és eszmetörténeti háttér ismertetése után bemutatja, hogy 1956 után, nyilván nem függetlenül a forradalom és szabadságharc eseményeitől, az állambiztonság elkezdett „rádolgozni” az eladdig „pihenőztetett” nyilaskeresztes vonalra. A nehézkesen induló feldolgozás hamarosan több ezer emberre terjedt ki, még ha a minősége sok esetben igen gyatra is volt. A fő cél — az 1956-os széleskörű nyilas szerepvállalás bizonyítása — nem sikerült igazán. Az állambiztonság megpróbálta azt is, hogy a szaporodó kommunistaellenes falfirkák előfordulási helyeit és a nyilaskeresztes sikerek hajdani gócait megfeleltesse egymásnak –, de ez a kísérlet elég felemás lett. 1971-re, amikor az akciót — bizonyos részeredmények után, mint a zuglói vagy a XII. kerületi pártszolgálatosok pere volt — lezárták, országosan 208 nyilásról vezettek úgynevezett F- (azaz figyelő)-dossziét, mintegy kétharmadukat háborús és népellenes büntetékért, de a nyilántartottak 20%-a nem is Magyarországon élt. Az operatív dosszié lezárója lemondóan jegyezte meg, hogy a megfigyelt személyek egy része ugyan nem adta fel szembenállását a rendszerrel, de szervezetszerű működést nem lehet kimutatni – ami egyúttal gyanúsán rímelt a 10–12 évvel korábban elindított nyomozás munkahipotéziseire is. (A jól dokumentált tanulmányban lelhető fel a kötet egyik tévedése: míg Ungváry Krisztián Kubinyi Ferenc-Kubinyi András cseréje [103.] nyilvánvalóan egyszerű elírás, csakúgy, mint a Monostori Gyula/László keverés a Lénárt-tanulmányban [378., 387.] addig Göndör Ferenc *Az ember* című lapjának lenyilasozása [336.] több ennél – és az érintett lapszerkesztő is elég rosszul élte volna meg.)

Lénárt András írása a zuglói pártszolgálatosok elleni hatvanas évekbeli nyomozásról és perről (*A megtalált ellenség — Egy nyilasok ellen folytatott nyomozás a hatvanas években*) — a kö-

tet problematikus dolgozatának tűnik. A tanulmány részben azokkal a módszertani gondokkal terhes, amelyek a szerzőnek a korábbi Búvópatak-kötetben közölt írásában is felbukkannak. (Lénárt András: „Egyes igazgató elvtársak fetisizálják a régi tanerőket” – A jobboldali hagyomány a Rákóczi Ferenc Gimnáziumban. In: Rainer M. (szerk.): i. m., 208–267. Itt az interjút adó személyek anonimizálása sikerült olyan ügyetlenre, hogy többük közepes hírlapolvasói műveltséggel beazonosítható). Miközben nagyon jó és helyénvaló az 1967-es per beágyazása a nemzetközi kontextusba, hogy a magyar kormányzat miképpen illesztette be a pert az NSZK-val szembeni propagandaháborújába és a kártérítés illetve elévülés problémakörébe, homályosak a dolgozat által feltett és megválaszolni kívánt kérdések. Voltaképpen sohasem tudjuk meg a tanulmányból, hogy melyek is voltak pontosan Kröszl Vilmosnak és társainak bűnei, mert a szerző a konkrét esetek ismertetését elhárítja (375). Lénárt – miközben egyébként a dolgozat elején jelzi, hogy a zuglói pártszolgálatosok ügye nem feltétlenül alkalmas arra, hogy a „nyilas jobboldaliság kérdésében eligazítsa az olvasót” (355–356.) – hangsúlyosan az 1957-ben kezdődő és tetőpontját az 1967-es perrel elérő ügy nyomozati munkáját és politikai irányítását kívánja bemutatni, illetve célja „az egykori pártszolgálatosok életének, családi és társadalmi háttérének lehetőség szerinti feltárása volt” (375.). Ezt a tervet azonban alig két, jobbra kitérőkkel töltött oldallal később később feladni látszik, mert közli olvasójával: „A vádlottak életkörülményeit és gondolkodását bemutatni tanulmányomban még vázlatosan sincs mód, így meglegszem a fővádlottról és a per harmadik számú vádlottjáról (...) adott zárkaügynöki jelentések ismertetésével” (378.). Ami amellett, hogy helyszűkével sem magyarázható (a tanulmány után két teljes oldalt foglal el fűggelék-ként a per 19 vádlottjának neve, személyes adatai, a rájuk szabott büntetés, hogy mennyit keresnek, illetve hol van nyaralójuk, ami igazán érdektelen a téma szempontjából), a szerző által nagy gonddal összegyűjtött dokumentációban igenis ott van az alapanyag egy államszocialista Magyarország-parabolához. Levél Marosán „Gyurkának”, Kádár-kori mobilitási pályák, illegális sörkimérés, elzüllött leánygyermek, terménylopás, a hadseregben egészen magas beosztásra vergődött százados (aki egyébként eredetileg Michalik és nem Mihalik), a nyáregyházi plébánosnak meggyónt bűnök, tájékoztatáspolitikai kitérők. Ehelyett fragmentált képet kapunk, egymásból nem következő állításokat. Például: azt a Szabó Miklóstól származó, és egyébként nyilván vitatható állítást, hogy „Magyarországon a Kádár-rendszerben nem volt hivatalos antiszemitizmus” nem cáfolja az, hogy kihallgatási jegyzőkönyvekben és zárkaügynöki jelentésekben jelen voltak antiszemita kitételek, még kevésbé az, hogy az országban a holokauszt témája tabusítva lett volna vagy sem (393–394.). Bár a szerző lábjegyzetben jelzi, hogy nem használta fel Máthé Áronnak a témában készült, széles forrásbázison nyugvó doktori disszertációját (Máthé Áron: A zuglói nyilasok pere (1966–1967): értelmezési lehetőségek. Piliscsaba, 2012, PPKE BTK. Online: http://phd.btk.ppke.hu/tortenelemtudomany/mathe_aron/dissz.pdf (letöltve 2014. december 7.)) Utóbbi könyvformában is megjelent: A zuglói nyilasok pere 1967. Budapest, 2014, Századvég. Tényleg mellékes körülmény, de a mondott disszertáció 2013. április 23. óta bizonyosan elérhető a PPKE honlapján (a <http://phd.btk.ppke.hu/tortenelemtudomany/> könyvtárban erről az időpontról származik az utolsó módosítása), míg az Ungváry Krisztián által szerkesztett kötet 2013 novemberének végén jelent meg. Idő tehát éppen lett volna ránézni.), következtetései számos (ha nem is az összes) ponton hasonlítanak az övére a politikai indíttatásról, a propagandaháborúról és a rendszer önlegitimációjáról. Mindent összevéve, Lénárt András írását jó alapkérdéseket feszegető, de rosszul fókuszált dolgozatnak tartom, ami töredezettségénél fogva alig ad hozzá érdemben a tanulmánykötet témájához.

Az Ungváry Krisztián szerkesztette mű nagyon fontos hozzájárulás a magyar jobboldal 1945 utáni történetének megértéséhez és megértéséhez. A szerkesztő, illetve Molnár János, Tabajdi Gábor és társaik tanulmányai politikai formációk és szereplők utóéletével foglalkoznak és a jobb tanulmányokban szüntelenül ott bujkál a kérdés: mire mentek, hova jutottak, hogyan gondolkodtak azok a szereplők, akik a fennálló rendszerrel szemben határozták meg magukat? Az eredmény azok esetében leverő: kicsinyes viták, ábrándok, ostoba radikalizmus, és ügynökök mindenütt. Persze utóbbi körülmény nyilván a felvállalt forráskorpusz természetéből is adódik. Egy diktatúra körülményei között nem is csodálkozhatunk a tiltott gondolatok és képviselőik torzulásain. Éppen azért érdemelnek figyelmet azok, akik meg tudták haladni közegüket és állva maradtak. Történetük nem tanulságok nélkül való: ma sem.